

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISIDOR TODORAN”**

**„AM DOBÂNDIT OM DE LA DUMNEZEU” (Fc 4,1).
CREAȚIE ȘI NAȘTERE**

– REZUMAT TEZĂ DE DOCTORAT –

**COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:
Pr. Prof. Univ. Dr. IOAN CHIRILĂ**

**DOCTORAND:
PR. VASILE-MARIN DINDELEGAN**

**CLUJ-NAPOCA
2019**

Cuprins

Cuprins	2
Listă de abrevieri	4
Introducere	6
Preliminarii.....	23
1. Adam – omul creat de Dumnezeu din țărână	28
2. Cain – omul dobândit de la Dumnezeu prin naștere.....	32
3. Premisele antropologice ale creației și nașterii omului	37
1. Crearea omului – perspectivă exegetico-teologică.....	51
1.1. Facerea întru chip a omului, ca asemănare a lui Dumnezeu (Fac 1,26-27)	52
1.2. Plăsmuirea omului din țărână (Fac 2,7)	62
1.3. Perspectiva patristică asupra creării omului.....	68
1.4. Sinteză teologică	76
2. Nașterea omului – perspectivă exegetico-teologică.....	84
2.1. „Am dobândit Om de la Dumnezeu” (Fac 4,1) – nașterea primului om.....	84
2.1.1. Analiza unităților lexico-semantice.....	85
2.1.2. Perspectiva patristică.....	111
2.1.3. Sinteză teologică	118
2.2. „Doamne, Tu m-ai alcătuit în pânțelele maicii mele” (Ps 138,13) – zămisirea și nașterea oamenilor.....	122
2.2.1. Analiza unităților lexico-semantice.....	122
2.2.2. Perspectiva patristică.....	130
2.2.3. Sinteză teologică	137
3. Cain – „om de la Dumnezeu” și Ilie „omul lui Dumnezeu” – analiză comparativă	141
3.1. Analiza unităților lexico-semantice.....	141
3.2. Analiza sintetică și contextuală.....	143
3.3. Antiteza în exegeza biblică: paralela Cain – Ilie.....	155
3.3.1. Cain – „om de la Dumnezeu”.....	158
3.3.2. Ilie – „omul lui Dumnezeu”	162
3.4. Sinteză teologică	169
4. Antropologia biblică vs. știința modernă: creație, evoluție și naștere.....	172
4.1. Dincolo de ideologie: creație și evoluție.	172
4.2. Paradigma științifică contemporană	174
4.3. Limitele cunoașterii științifice.....	179
4.4. Raționalitatea exprimată în conștiință și procesele de conștiință	185
4.5. Reproducerea asistată și tehnicile moderne de manipulare a vieții umane	193
Concluzii	202

Bibliografie..... 208

Cuvinte-cheie: antropologie, creație, naștere, Cain, Ilie, procreație, om de la Dumnezeu, omul lui Dumnezeu

Antropologia creștină ortodoxă este puternic ancorată în referatul biblic al antropogenezei regăsit în cartea Facerii 1,26-2,7, unde accentul aghiografului inspirat de Duhul Sfânt cade pe conceptul de *chip* și *asemănare*, ca împlinire a chipului și vocației omului. Aceste două concepte, însă, nu explicitează modul în care omul este adus la viață, modul în care o persoană dobândește existență de sine stătătoare, devenind astfel *alteritate*. Atunci când vorbim despre crearea lui Adam din țărână (Fc 2,7) și a Evei din coasta lui Adam (Fc 2,21), întâlnim exprimări care definesc acțiunea directă, nemijlocită a lui Dumnezeu în creație, o acțiune creatoare în modul cel mai autentic. Fc 4,1, premiza de la care pornește lucrarea de față, aduce înaintea cititorului două acțiuni distincte: *creație* și *naștere* care se înfăptuiesc atunci când o persoană unică și nouă vine la viață. Astfel, vom urmări pe parcursul acestei lucrări diferite perspective interpretative asupra Fc 4,1 și asupra textelor paralele din Psalmi, cărțile profetice și din câteva pasaje ale Noului Testament pentru a crea o imagine cât mai clară asupra relației dintre *creație-naștere* în cazul procreerii, despre care vorbește pentru prima dată Fc 4,1 care relatează nașterea lui Cain. Desigur, această temă nu este relevantă doar pentru studiul biblic al Vechiului Testament, ci reprezintă și o preocupare pentru epoca în care trăim, fiind o majoră temă de bioetică. Acest lucru ne determină să acordăm un scurt capitol relației dintre știință și teologie în problema procreerii, cu referire specială la tehnicile moderne de reproducere și respectiv cu referire la moralitatea acestora și conformitatea lor cu datele credinței creștine și ale antropologiei teologice biblice.

Consider că subiectul tezei: *Creație și naștere* în Facerea 4,1 reprezintă un punct de plecare pentru o temă contemporană și actuală, suscitată mai ales de societatea avansată tehnologic în care trăim cu toții și care propune alte structuri de gândire, centrate pe capacitățile și abilitățile omului de a-și transforma datele genetice ale persoanei sale. Am ales tocmai acest verset, Facerea 4,1 deoarece interpretarea lui crează două perspective distincte, chiar opuse, am putea spune: una care admite și proclamă *dobândirea* unui om numai prin și de la Dumnezeu, iar alta care expune *mirajul* autonomiei ființei umane că este capabilă să dea viață, să procreeze, independent de Dumnezeu, pentru a învinge efectul ultim al căderii prin păcat, și anume, moartea. Desigur, utilizând diverse perspective interpretative: biblice, rabinice, patristice și științifice, vom determina dacă există sau nu o preeminență a *creației* sau a *nașterii* în Fc 4,1, care este un text cu valențe universale pentru gândirea antropologică a

Vechiului Testament, sau dacă aceste două *noțiuni* se întregesc practic începând cu versetul menționat.

Lucrarea de față este împărțită în patru capitole, precedate de o parte introductivă și preliminară. În partea de preliminară am tratat noțiuni terminologice și cuvinte cheie pe care le vom folosi pe parcursul celor patru capitole ale lucrării. Primul capitol, *Crearea omului – perspectivă exegetico-teologică*, are în vedere antropogeneza biblică Fc 1,26-2,7 și analizează exegetic principalele texte care privesc noțiunile de *chip și asemănare* din Fc 1,26-27, *crearea lui Adam din țărână* (cf Fc 2,7) și crearea Evei din coasta lui Adam, ca o extindere a creației lui Dumnezeu, temă care este importantă în definirea relației dintre creația directă și creația indirectă a lui Dumnezeu (Fc 2,21).

Capitolul al doilea, *Nașterea omului – perspectivă exegetico-teologică*, intră în problematica propriu-zisă a tezei, și anume *nașterea* omului din perspectivă biblică cu un accent deosebit pe textul din Fc 4,1 care redă exclamația Evei la nașterea primului ei fiu, Cain. Exclamația Evei este importantă deoarece ea sintetizează cele două concepte: *naștere* și *creație*. Dincolo de perspectivele interpretative diferite și uneori opuse, teologia biblică ortodoxă și reflecția patristică asupra acestui text sugerează *sinergia, împreună-lucrarea* firii umane cu Dumnezeu în plăsmuirea unui Om. Fc 4,1 este o prelungire firească, așa cum vom vedea prin analiza exegetică, a protoevangheliei din Fc 3,15 deoarece *izbăvirea și restaurarea* firii umane condamnate prin păcat la moarte, se va realiza prin *sămânța femeii*, adică prin nașterea de fii. Un alt text deosebit de relevant pentru relația dintre nașterea umană și intervenția divină în actul procreerii este Psalmul 138,13: „Doamne, Tu m-ai alcătuit în *pântecele maicii mele*”, care tratează în mod direct relația dintre zămislirea și nașterea umană, procese în care psalmistul, cu o atitudine plină de smerenie și cutremur interior, sesizează intervenția divină tainică, nepătrunsă de mintea umană.

Al treilea capitol, *Cain – „om de la Dumnezeu” și Ilie „omul lui Dumnezeu” – analiză comparativă*, trece dincolo de relația dintre *creație* și *naștere*, accentuând semnificația a două sintagme asemănătoare, dar esențial diferite. Este vorba de *iș et Yahve* și *iș ha Elohim* care se referă la Cain, respectiv la proorocul Ilie. Sensul acestor sintagme este atât antropologic cât și tipologic. În analiza din capitolul al treilea ne-am referit atât la similitudinile existente între Cain și Ilie, sub aspectul antropologic al *nașterii* prin intervenția divină creatoare prezentă la plăsmuirea fiecări persoane umane, dar și la *antiteza* celor două personaje, antiteză dedusă din cele două *modus vivendi-uri* antagonice, unul refractar la cuvântul Domnului, iar celălalt, prin asumarea acestui *logos*, devenit *al lui Dumnezeu*. De asemenea, în acest capitol am realizat un scurt excurs intitulat „*Cele două căderi ale*

umanității”, deoarece fratricidul lui Cain nu semnifică altceva decât o a doua cădere a firii umane, după căderea protopărinților prin neascultarea *cuvântului* dumnezeiesc.

Al patrulea, și ultimul capitol este intitulat *Antropologia biblică vs. știința modernă: creație, evoluție și naștere* și reprezintă o deschidere și o actualizare a acestei teme de antropologie teologică biblică pentru provocările contemporane. Capitolul debutează cu o privire de ansamblu asupra relației dintre teologie și știință, a limitelor fiecăreia, respectiv a deschiderilor existente între cele două, deschideri care facilitează dialogul despre care ne propunem să vorbim. Scopul principal al acestui capitol este departe de a blama sau denigra știința profană ca fiind opacă și refractară intervenției și existenței divine. Dimpotrivă, prin acest capitol am urmărit să subliniez faptul că intervenția divină nu este limitată sau obstrucționată nici chiar de noile tehnici de reproducere și manipulare a vieții umane.

Cele patru capitole sunt urmate de o serie de concluzii care se referă în mod sistematic la întreaga teză și la modul în care relația *creație-naștere* a fost privită pornind de la *referatul biblic*, asumarea prezenței divine tainice de la zămislire la naștere în Cartea Psalmilor, la relația și antiteza dintre Cain și proorocul Ilie, amândoi oameni dobândiți de la Dumnezeu, dar proorocul Ilie devenit *om al lui Dumnezeu* prin viața și slujirea jertfelnică a *cuvântului* divin. Desigur, această linie interpretativă biblică este întregită și de concluziile referitoare la ecurile nou-testamentare despre creație și naștere, respectiv reflectarea personalității lui Cain în literatura epistolară a Noului Testament. Iar în încheiere, vom sintetiza, prin intermediul abordării comparate între teologie și știință, actualitatea și importanța înțelegerii relației dintre *creație* și *naștere* pentru contemporaneitate.

Obiective

Deși fragmentul biblic supus atenției apare clar la o primă lectură, fără a necesita multe interpretări, o analiză mai detaliată a elementelor textuale și contextuale relevă oportunitatea unei exegeze aprofundate. De aceea, în sensul celor prezentate anterior, un set de patru obiective conceptuale va fi propus, respectându-se granițele cercetării impuse de disciplina teologiei biblice.

(a) În primul rând, se va proceda la elucidarea expresiei „*Am dobândit om de la Dumnezeu*”, din punct de vedere filologic și teologic. Mai precis, vor fi analizate structurile semantice ale fragmentului, dezvăluindu-se avatarurile sale textuale și contextuale. Astfel, va fi necesar a se stabili cine este cu adevărat autorul afirmației – Eva ori Adam –, în funcție de analiza gramaticală a fragmentului, fără a se neglija însă și dimensiunea simbolică a relației dintre proto-părinți cu privire la actul „rostirii” ori „împreună-rostirii”. Totodată, va fi necesar a se arăta locul fragmentului în episodul din Fc 4,1-16, precum și în contextul mai larg al

Genezei. De asemenea, analiza teologică a fragmentului va opera în mai multe direcții, urmând a se desfășura o amplă exegeză în cheie antropologică.

(b) În al doilea rând, vor fi analizate paralelele lingvistice (din Vechiul și Noul Testament), urmărindu-se diversele sintagme utilizate în fragment pe parcursul întregii Scripturi. O asemenea sarcină nu se va rezuma la identificarea formală a corespondențelor existente, ci și la trasarea unor legături (fie ele de conținut ori context) între episoade și persoane relevante. Mai precis, se va putea dezvălui o paralelă între Adam și Cain – ambii simbolizând o „cădere” a omului.

(c) În al treilea rând, va fi luată în considerare importanța lui Cain – ca primă ființă umană *născută* – pentru noua stare a umanității alungate din Rai. În special, va fi examinată valența sintagmei „om de la Dumnezeu” din perspectiva consecințelor participării divine în naștere pentru omenire. Astfel, va trebui arătat dacă această expresie indică un caz excepțional – o situație singulară a nașterii prin ajutor divin – *ori* un arhetip pentru umanitatea căzută ce primește ajutor continuu de la Domnul pentru perpetuare.

(d) În cel din urmă rând, în continuarea temei abordate la punctul (c) se va lua în considerație instrumentalizarea apologetică a expresiei „om de la Dumnezeu”. Mai precis, afirmația ce însoțește prima naștere poate fi utilizată în sensul oferirii unei explicații alternative ori complementare la evoluționismul clasic și neo-darwinismul contemporan. Din acest punct de vedere, vom încerca să arătăm că perspectiva creștină asupra apariției omului și a perpetuării speciei nu se constituie automat într-o negare a concepției științifice, ci reprezintă un corectiv metafizic. Astfel, se va continua pe linia de interpretare patristică ce arată că Revelația nu este opusă cunoașterii naturale – în acest caz, științifice –, ci o completare și încununare a acesteia prin transcenderea limitelor empirismului.

Luând în considerare toate elementele prezentate anterior, considerăm că o dublă abordare – hermeneutică și antropologică – a fragmentului de la Fc 4,1 constituie un demers inovativ, menit a scoate la lumină semnificații ignorate ale textului. Chiar dacă angrenajul filologic are o întrebuințare limitată în acest caz, multitudinea metodelor exegetice poate deschide alte valențe ale fragmentului, supunându-l la o cercetare plurală.

În ceea ce privește compararea versiunilor ebraică și grecească pentru Facerea 4,1, am sesizat o adâncime teologică în cadrul versiunii ebraice, mai ales prin implicarea jocului de cuvinte *qanah* – *qain* (Cain – cel dobândit). Diferența între cele două variante de text este substanțială dacă avem în vedere verbul *qanah* și *sintagma et Yahve* (dia tou Theou). Pe scurt, sesizăm faptul că textul ebraic oferă o perspectivă care îl angajează mai mult pe Dumnezeu în

actul procreării, El fiind cel care posedă, care ține în mâinile Sale omul de la primele momente ale zămislirii, de la naștere și până la moarte.

În plus, lipsa reperelor patristice mai ample duce la o dificultate în a găsi interpretarea cea mai potrivită – și cea mai viabilă dogmatic –, dezvăluind textul ca pe o rețea nesfârșită de semnificații multiple. Dincolo de structurile formal delimitate, sensul fragmentului este mereu suprapus peste textele învecinate și comparat cu alte episoade relevante, descifrându-se poziția sa privilegiată în cadrul Scripturii.

În acest sens, procesul hermeneutic deschide posibilitatea (re)descoperirii unei direcții de interpretare antropologică – dar și apologetică –, transformând fragmentul într-o piesă esențială a destinului umanității. De aceea, se poate afirma că participarea Domnului la soarta neamului omenesc este revelată atât existențial, etic, dar și istoric, arătându-se că ființa umană nu e părăsită de Dumnezeu nici în cel mai crunt exil. Iar hermeneutica biblică devine, astfel, modul de a descoperi și a păși pe căile așternute de Domnul pentru a reveni din nou acasă. Exegeza marchează sfârșitul pribegiei.

Lucrarea de față a urmărit exprimarea antropologică inedită a Evei, strămoașa neamului omenesc, în virtutea relației dintre *creație* și *naștere*. Analiza exegetică propriu-zisă a versetului Facerea 4,1 a fost prefațată de un excurs exegetic și teologic în cele două referate ale antropogenezei din Fc 1,26-27 și Fc 2,7 pentru a evidenția lucrarea creatoare a lui Dumnezeu în aducerea la viață și însuflarea omului, *nephesh hayyah*. Mai mult, acest excurs a făcut posibilă conturarea ideii că, deși omul face parte din regnul animal și este compus din elemente comune unor ipostasuri create - din punct de vedere biologic, din punct de vedere duhovnicesc el rămâne unic prin însuflarea *duhului de viață* (Fc 2,7), care îi conferă omului caracterul de persoană umană capabilă de comuniune și înțelegere a lucrurilor adânci.

Facerea 4,1 poate și trebuie să fie considerată ca o continuare a *Protoevangheliei* din Fc 3,15, deoarece exclamația Evei, nemiîntâlnită în Vechiul Testament, reprezintă asumarea și înțelegerea de către om a planului de mântuire divin pentru umanitate, plan care se va realiza prin *sămânța femeii*, adică prin venirea pe lume a lui Mesia. Bucuria și aclamarea Evei nu au fost însă întru totul depline deoarece Cain, primul om născut, și-a croit un destin în afara poruncii și căii drepte a lui Dumnezeu. Totuși, strigătul ei a reprezentat pentru întreaga perioadă a Vechiului Testament, o înțelegere că vremurile mesianice vor veni în viitor, iar *făgăduința* lui Yahve se va împlini.

După cum am putut observa pe parcursul dezvoltării acestei subiect, strigătul Evei a fost interpretat în două moduri total opuse. Unii comentatori, mai moderni, au susținut că Eva ar fi vrut să demonstreze prin cuvintele ei că prin puterea ei autonomă, ea a reușit, alături de

Adam, să dea naștere unui om care le aparține lor în totalitate. În acest sens, exprimarea ei a fost tradusă astfel: „am dobândit om, pe Domnul”. Această interpretare ar fi condus la o autonomizare și opacizare a firii umane față de Dumnezeu, după cădere. Unul dintre argumentele aduse de exegeți este acela că odată cu căderea în păcat prin neascultare și supunerea firii umane în fața morții iminente, Adam și Eva au considerat că prin nașterea de fii, prin puterea aceasta pe care *ei o posedă*, vor putea fi nemuritori, învingând astfel moartea, efect al căderii lor.

Perspectiva opusă este cea care afirmă conlucrarea lui Dumnezeu cu firea umană în actul procreării. Prin cuvintele Evei s-ar înțelege astfel, o lucrare *împreună cu Dumnezeu*, în care El are un rol activ și hotărâtor. Această perspectivă, susținută în unanimitate de Sfinții Părinți și de tradiția Bisericii Ortodoxe, precum și de o bună parte a comentatorilor moderni ai Sfintei Scripturi, prezintă atitudinea de smerenie și cutremur sfânt pe care protopărinții au avut-o în momentul nașterii primului om. Această interpretare se înscrie și este compatibilă cu interpretarea mesianică a versetului. Analiza termenului ebraic *qanah* și a prepoziției *et Yahve* a scos la iveală faptul că Dumnezeu este de fapt Cel care dă viață și are în mâinile Sale fiecare persoană umană care se naște prin părinți trupești.

Această teză a scos în evidență modul în care omul ancorat în tradiția Sfintei Scripturi și a Bisericii înțelege *nașterea* ca pe un act de conlucrare între Dumnezeu și om. Astfel, am fost nevoiți să răspundem provocării contemporane legată de tehnicile moderne de reproducere: fertilizare in vitro, mamă surrogat, etc., cercetarea de față pune în lumină lucrarea specială a lui Dumnezeu în actul nașterii unei noi vieți umane.

Progresul științific contemporan a influențat inclusiv modul în care procrearea este înțeleasă în zilele noastre. Nu mai sunt noutăți descoperirile din domeniul biologiei și medicinei care fac posibilă nașterea de copii chiar și în cazul cuplurilor în care soțul sau soția sau amândoi suferă de infertilitate. Tehnici precum *fertilizarea in vitro* sau *mamele surogat* fac parte din ansamblul de metode denumit generic MAR (metode asistate de reproducere). Societatea contemporană animată de ideile noi ale *transumanismului* în încercarea de a ajunge la o *nouă etapă de dezvoltare* a ființei umane, încearcă de fapt să modifice condițiile în care viața umană se desfășoară. Desigur, putem cuantifica și măsura avantajele pe care tehnica modernă le aduce vieții omenești atât calitativ cât și cantitativ.

Problema care apare în acest context este dată de faptul că în economia acestor tehnici moderne de reproducere asistată există anumite derapaje care trădează o desconsiderare crasă a persoanei și spiritualității umane. Astfel, teologia ortodoxă, înrăurită de viața Bisericii, trebuie să corecteze prin mărturia sa aceste neajunsuri și chiar exagerări ale tehnologiei

moderne. De pildă, este un câștig faptul că unele cupluri care suferă de infertilitate pot, mulțumită *tehnicii fertilizării in vitro* să dobândească copii. Însă, tot atât de adevărat este faptul că există numeroase cazuri în care sunt produși mai mulți embrioni decât sunt necesari pentru procreare, embrioni care ulterior sunt fie supuși unor experimente medicale, fie sunt congelați sau pur și simplu aruncați. În aceste cazuri, Biserica oferă mărturia biblică și patristică a vieții umane care valorează în fața Creatorului indiferent că vorbim de un embrion aflat într-un stadiu incipient de dezvoltare, sau avem de-a face cu o persoană umană dezvoltată.

Misiunea teologiei biblice și a Bisericii Ortodoxe este de a apăra cu orice preț unicitatea și valoarea fiecărei vieți umane, create și protejate de Ziditor. Mai mult, spiritualitatea ortodoxă accentuează cu multă osârdie faptul că procrearea este un act tainic care trebuie să se consume între soț și soție și implică afecțiune și dăruire personală reciprocă. Atunci când privim postulatele biologiei contemporane și tehnicile moderne de reproducere nu putem să nu sesizăm lipsa de interes pentru sfera demnității și spiritualității persoanei umane. Astfel, avem de-a face în unele situații cu sarcini extraconjugale provenite prin combinarea genelor a doi străini, fapt care reprezintă un afront la adresa familiei creștine, bazată pe comuniunea personală între bărbat și femeie, comuniune de dragoste și dăruire reciprocă.

Apropierea dintre pasajul-premisă al acestei teze Fc 4,1: „am dobândit om de la Dumnezeu” și tema bioetică a *tehnichilor moderne de reproducere* nu este întâmplătoare și are sens deplin dacă avem în vedere relația dintre naștere și creație de care vorbește Fc 4,1. Am putut vedea pe parcursul exegezei la Fc 4,1 faptul că exclamația Evei poate fi înțeleasă în 3 moduri: 1) ca un act de creație umană a unei noi vieți, prin puterea de a da naștere; 2) intervenția divină activă atât la zămislire cât și la naștere și 3) sinergia dintre actul uman și cel divin în perpetuarea neamului omenesc. Teologia ortodoxă adoptă cea de-a treia variantă de interpretare, a sinergiei dintre firea umană și cea divină în actul procreării.

În ceea ce privește analiza comparativă între Cain și Ilie proorocul pornind de la Fc 4,1 și 3Rg 17,18, sesizăm diferența majoră de exprimare a aghiografului – *om de la Dumnezeu și omul lui Dumnezeu*. Desigur, nu am putut neglija destinul și periplusul celor două personaje: Cain și Ilie proorocul. Cain, așa cum au subliniat Fericitul Augustin și Fericitul Ieronim este un reprezentant al cetății pământești: „Apoi a zidit Cain o cetate și a numit-o, după numele fiului său, Enoh.” (Fc 4,17) Diametral opus, Ilie este reprezentantul cetății veșnice, perene, a lui Dumnezeu prin sacrificiul și slujirea sa personală în numele Dumnezeului celui viu al lui Israel.

Antiteza dintre Cain și Ilie scoate în evidență *două expresii antropologice: om de la Dumnezeu și omul lui Dumnezeu*, de o profundă și adâncă semnificație teologică. Mai întâi, cele două expresii sunt cunoscute și în epoca scrierii Pentateuhului, deoarece Moise este numit *omul lui Dumnezeu*, la fel ca proorocul Ilie, care a trăit într-o epocă mai târzie. Cele două expresii corespund, așa cum observăm din lectura atentă a Vechiului Testament, la două moduri de raportare și interacțiune cu Dumnezeu, calitativ diferite. Este vorba de comuniunea cu Dumnezeu sau relația cu El mijlocită prin auzirea cuvântului, a poruncii Sale, în cazul lui Cain și comuniunea prin vederea Lui, specifică lui Ilie, Moise și altor prooroci și patriarhi din Vechiul Testament.

Analiza exegetică a Psalmului 138 a oferit o paralelă deosebit de prețioasă pentru înțelegerea intervenției divine în planul imanent la zămisirea, formarea și nașterea omului. Cutremurul și smerenia îl cuprind pe psalmist atunci când meditează la taina zămislirii și a formării pruncului în pântecul mamei sale, o taină pe care mintea omului, inclusiv a psalmistului insuflat de Duhul lui Dumnezeu, nu o poate sonda, nici descrie. Imaginile presărate cu simboluri antropologice: *oasele, formarea omului ca o țesătură în pântecul mamei, rărunchii* pe care Dumnezeu Însuși îi zidește repezintă o explicitare necesară și organică a expresiei antropologice inedite din Facerea 4,1. Dacă Fac 4,1 oferă imaginea conlucrării firii umane cu cea dumnezeiască, Psalmul 138,13.15, în special, descrie cu multe detalii lucrarea lui Dumnezeu în plămuirea, formarea și nașterea omului, fără a ignora rolul părinților și, în special, al mamei. Psalmul 138 oferă o explicitare pentru sensul de *dobândire, de primire de la Dumnezeu* al verbului *qanah*, de aceea exegeza lui este extrem de edificatoare în economia lucrării. Bineînțeles, exegeza biblică și patristică a fost întregită de perspectiva iudaică și de cea a comentariilor moderne, care subliniază diferite perspective interpretative, dar sunt unanime în ceea ce privește taina lucrării lui Dumnezeu în actul procreării.

Cele două numiri: *om de la Dumnezeu și omul lui Dumnezeu* pot fi considerate în cazul de față atât ca premise pentru analiza comparată a celor două personaje, cât și pentru a sintetiza periplul lor, destinul lor istoric și eshatologic. În cazul lui Cain, originea sa *de la Dumnezeu* a constituit și o vocație spirituală, care constă în lupta cu pornirile și cu patimile: „Când faci bine, oare nu-ți este fața senină? Iar de nu faci bine, păcatul bate la ușă și caută să te târască, dar tu biruiește-l!” (Fc 4,7). Am observat că unii exegeți l-au considerat pe Cain drept fiu al diavolului, însă exegeza biblică și analiza gramaticală a textului au scos în lumină participarea divină a lui Yahve la nașterea primului om. Ecourile noutestamentare la Fc 4,1-25

descriu succint destinul nefast al lui Cain prin prisma egocentrismului său și a lepădării cuvântului Domnului (Evr 11,4; Iuda 11; 1In 3,12).

Lucrarea de față poate deschide mai multe perspective de cercetare și exegeză biblică pornind de la relația dintre naștere și creație în Vechiul Testament. Deși această relație constituie esența abordării teologice și exegetice a acestei teze, ea are în spate o idee mult mai generală, mai vastă și anume aceea a *interacțiunii* dintre planul imanent și cel transcendent, dintre *creatură*, *creație* și *Creator, Dumnezeu*. În virtutea ultimului subcapitol care tratează relația dintre tehnicile moderne de reproducere asistată medical și familia creștină care admite intervenția și prezența lui Dumnezeu în procesul procreării, precum și conotațiile duhovnicești ale unirii conjugale, consider oportun un studiu amplu, mult mai dezvoltat decât cel din ultimul subcapitol, asupra modului în care interacțiunea dintre planul uman și cel divin se manifestă în Sfânta Scriptură și compatibilitatea acestei intervenții cu progresul științific actual.

În ceea ce privește sfera studiului biblic exclusiv, consider că lucrarea de față ar putea fi continuată printr-un studiu amplu sau chiar o lucrare de cercetare doctorală care să prezinte o analiză comparativă a *expresiilor* antropologice: *om după chipul lui Dumnezeu, om de la Domnul, omul lui Dumnezeu șamd*. O astfel de cercetare ar trebuie să reliefeze modul în care aghiografii Vechiului Testament și ai Noului Testament au perceput *persoana umană* în funcție de perioada scrierii având ca reper *comuniunea sau apropierea omului de Dumnezeu*.